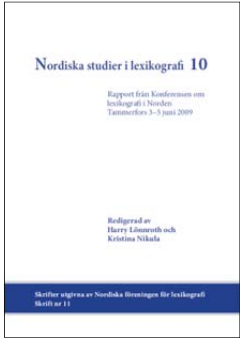


NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Faste forbindelser, med og uden tryktab	
Forfatter:	Torben Arboe	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 10, 2010, s. 86-102 Rapport från Konferens om lexicografi i Norden, Tammerfors 3.-5. juni 2009	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i lexicografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

TORBEN ARBOE

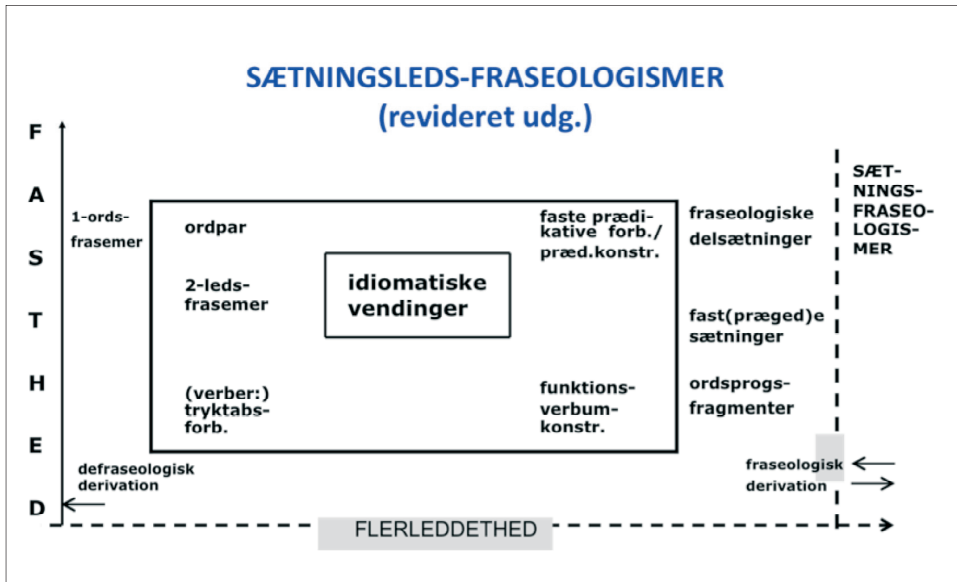
Faste forbindelser, med og uden tryktab

The article deals with important groups of set phrases as they are presented in the Jutland Dialect Dictionary, sections B-, D- and F- (cf. <http://www.jyskordbog.dk/>): phrases with loss of word stress (e.g. phrasal verbs, chapter 1) or retention of it respectively (e.g. pairs of words, chap. 2). Also some short sentences may be viewed as set phrases (chap. 3); another type is the schematic idioms (chap. 4). Some problems of delimiting the concepts “set phrase” / “idiom” / “figurative sense” to each other are demonstrated (chap. 5). Like the section H- of the dictionary (cf. Arboe 2008), the sections B-, D-, F- show a lot of “phraseme-lemmas”, i.e. lemmas consisting of words only found in set phrases and idioms (chapters 6–7). Next, specialities as “one-word-phrasemes” (juxtapositions) and extended conjunctions are treated (chapters 8–9). Finally, an earlier overview scheme is revised as to the graphic representation of “fixednes” in set phrases on sentence level.

Nøgleord: fraseologi, dialekter, tryktabsforbindelser, talemåder, sætningsledsfraseologismer, sætningsfraseologismer

Til at præsentere faste forbindelser og talemåder i *Jysk Ordbog* anvendte jeg på foregående leksikografikonference en fraseologismemodell, der var opdelt efter, om de enkelte fraseologismer (eller frasemer) bestod af sætningsled (kollokationer mv.) eller af hele sætninger. Modellen stammede fra Heinz-Helmuth Lüger (1999), og der viste sig at være problemer med at adskille nogle af elementerne i den, blandt andet de fraseologiske delsætninger og de fastprægede sætninger (Arboe 2008: 6 f.). Sidstnævnte står på overgangen fra sætningsledsfraseologismer til sætningsfraseologismer, der først og fremmest omfatter talemåder, ord-sprog med videre, klassificeret som topoi, stereotyper og generiske sætninger i modellen. Det skal jeg ikke gå nærmere ind på her, men vender tilbage til sætningsfraseologismer senere i artiklen.

Ud fra mit videre arbejde med faste forbindelser med videre i *Jysk Ordbog* (herefter også blot JO) har det vist sig formålstjenligt at revidere skemaet over fraseologismerne på sætningsledsniveau. I boksen omkring de idiomatiske vendinger havde Lüger placeret både ordsprogsfragmenter (nederst til venstre) og fraseologiske delsætninger (øverst til højre). Jeg har taget begge kategorier ud af boksen og placeret dem ovre ved de fastprægede sætninger, tæt på grænsen til sætningsfraseologismerne. Til gengæld har jeg rykket de faste prædikative



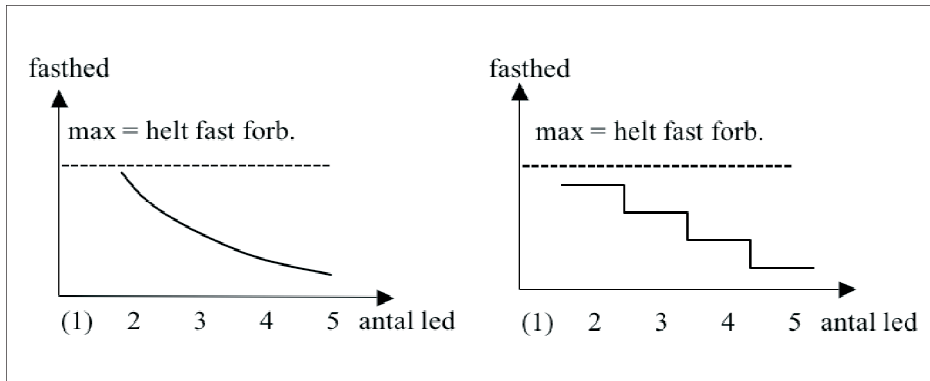
Figur 1. Revideret skema over sætningsledsfraseologismer

forbindelser med videre ind i boksen (øverst til højre). Desuden har jeg indplaceret verbers tryktabsforbindelser (nederst til venstre), idet disse udgør en meget central del af de faste forbindelser i JOs materiale.¹ Herudover har jeg set lidt på forholdet mellem ”fasthed” og ”flerleddethed” i koordinatsystemet i figur 1. Dette forhold må kunne skitseres som på figur 2.

Lüger anfører ikke disse grafer men de er en konsekvens af hans angivelser. Hvis man nemlig afsætter ”fasthed” som stigende ud ad y-aksen, må der være tale om en maksimumværdi et sted til repræsentation af en ”helt fast forbindelse” (i hvert fald i princippet).² Dette maksimum har jeg placeret øverst i figuren. Det antages hos Lüger, at fastheden aftager, jo flere led en fast forbindelse med videre har, det vil sige kurven vil få et nedadgående forløb, i princippet som den kontinuerte kurve til venstre, i praksis dog antagelig trindelt efter antallet af led i forbindelsen som i grafen til højre. De nærmere konsekvenser heraf tages op i

1 Skemaet kan i JOs sammenhæng ændres yderligere, fx kan funktionsverbumkonstruktioner måske udgå, da de er sjældne i dialektalt talesprog. Desuden kan ”faste prædikative forbindelser” og ”fastprægede sætninger” vist indplaceres under ”fraseologiske delsætninger”.

2 Dog må ”fast forbindelse” ikke forstås som en alt for absolut størrelse (jf. fx Palm 1995: 29). Jeg kommer lidt ind på det sidst i artiklen.



Figur 2. Fasthed som funktion af flerleddethed

afsnit 10 efter den nu følgende omtale af JOs repræsentation af faste forbindelser.

1. Tryktabsforbindelser

Sidste gang behandlede jeg dele af bogstav H i JO og problemerne med at fastlægge den bedste rækkefølge af tryktabsforbindelserne ved særligt ”store” verber og substantiver (Arboe 2008: 9 ff.). Denne gang ser jeg nærmere på behandlingen af sådanne forbindelser under bogstav B, D og F (og enkelte fra bogstav H) i ordbogen. De udvalgte er anført i bilagene sidst i artiklen: bilag 1 giver eksemplerne her i afsnit 1, bilag 2 eksemplerne i afsnit 2 og så videre i alfabetisk orden inden for det enkelte bilag eller dele heraf (betegnet 2.1 etc.). I bilag 1 har jeg ved de første lemmaer anført et relativt stort antal af de faste forbindelser for at antyde det righoldige arsenal, de nedenfor behandlede forbindelser indgår i.

JO anfører tryktabsforbindelser og andre faste forbindelser med understregning eller kursivering ved de underbetydninger, de tilhører, for eksempel under verbet *1.binde* forbindelsen *binde* *ind* i både betydning 2 (sætte dyr på stald), 3.2 (køre korn ind) og 3.4 (binde træsko, der skal sælges, sammen i et bånd), *binde* *af* i betydning 3.3 (binde halm til knipper) og 6 (afslutte et stykke strikkearbejde) (jf. bilag 1).³ Forbindelsens hovedtryk er markeret med trykstreg (her

³ Homografnummer anføres her af tekniske grunde med samme skrift som opslagsformen (*1.binde* etc.), mens der i bilagene bruges hævet homografnummer som i JO.

på adverbiet). Desuden giver vi i nogle artikler med mange faste forbindelser en samlet, alfabetisk ordnet oversigt, her under punkt (eller betydning) 14, delt op i underpunkter, for eksempel 14.1 vedrørende *binde* ^{af}, hvor der henvises til de tidligere nævnte betydninger og eventuelt tilføjes nye betydninger. Ved *binde* ^{op} i 14.5 ses for eksempel tre ekstra betydninger, blandt andet *binde halen* ^{op på nogen} = varte op. Der ses også en overført betydning: snyde. Her kombinerer JO altså to principper: de faste forbindelser angives både ved den relevante underbetydning og i en samlet alfabetisk rækkefølge, det vil sige en praksis, der kan kaldes ”dobbel integreret” (jf. Malmgren & Sköldberg i dette bind).

Blandt de mange faste forbindelser under verbet *blæse* ses i betydning 2.2 en specialbetydning af tryktabsforbindelsen *blæse* ^{op}, nemlig vedrørende overtro: nogle personer mentes at kunne *blæse en lås* ^{op}, det vil sige åbne den på magisk vis ved blot at puste på den. Tilsvarende mente man, at nogle kunne *blæse øjne på kort*, betydning 2.3, altså give de kort, man havde på hånden i kortspil, en højere værdi, virkelig en værdifuld evne. Betydning 4: *blæse* = ”spille på blæseinstrument”, giver anledning til flere faste tryktabsforbindelser vedrørende faste musikindslag ved bryllupsgilde, for eksempel *blæse* ^{ind} = spille som velkomst, *blæse* ^{op} = spille op til dans. Desuden flere, der ikke angiver trykket præcist, for eksempel *blæse over bord* eller *over bordet* = spille under middagen. Desuden viser betydning 7 en anden specialbetydning af en af tryktabsforbindelserne, nemlig *blæse* ^{op} = få ild på esse til at flamme op ved hjælp af en blæsebælg.

Også verbet *2.fly* viser adskillige eksempler på verbum + adverbium-typen (fx *fly* ^{hen} = sende hen). Men desuden ses her anvendt en præpositionsforbindelse med trykket placeret på dennes styrelse: *fly til* ^{jord} = begrave. I begge typer kommer sætningens objekt ind lige efter verbet; dette ses direkte i betydning 5s sidste del med brug af pronomen: *fly en* ^{af med munden} = skælde nogen ud, endvidere med reflektivt pronomen: *fly sig* ^{af} (el. ^{til}) = grise sig til. Ved verbet *1.flyve* ses i betydning 2 ligeledes eksempler på, at hovedtrykket ligger på styrelsen i præpositionsforbindelsen; *flyve over* ^{ende} = falde forover, *flyve i* ^{flint} = blive rasende (dette ses under *1.flint*, hvortil der henvises med ”pil”; jf. bilag 2.1 her), *flyve i* ^{hovedet af en}; hovedtrykket kan dog også ligge på præpositionen: *flyve* ^{i noget}, *flyve* ^{på nogen}. Som kontrast til disse typer er medtaget en forbindelse med bevaret tryk på begge led, ordparret *flyve og fare*. Ved verbet *danske* har tryktabsforbindelserne fået tildelt egne underbetydninger: *danske* ^{op} = bruge stærke ord, *danske* ^{ud} = forklare grundigt; det er ordets eneste betydninger, dermed er artiklen egentlig også et eksempel på et ”frasemlemma” (jf. afsnit 6). I det lille udsnit af artiklen vedrørende verbet *holde* antydes en større udfoldning af dette princip, idet tryktabsforbindelser placeret som selvstændige underbetydninger udgør artiklen fra punkt 22) *holde* ^{ad} til punkt 43) *holde* ^{ved} (jf. Arboe 2008: 11, 18). Som kontrast kan nævnes for eksempel nogle

forbindelser under verbet *blive*, hvor verbet bevarer trykket, for eksempel har *blive hjemme* den overførte betydning ”ikke spille med”, og *blive ved* betyder ”ikke ske yderligere”, hvor tryktabsforbindelsen *blive ved* betyder ”fortsætte”.

2. Forbindelser med bevaret tryk

2.1 Ordpar

I mange artikler anfører JO direkte, at der er tale om faste forbindelser, ofte i form af ordpar, for eksempel under *1.blår 1* forbindelsen ”enten det så går i *hør eller blår*” = koste hvad det vil. Da trykket her er bevaret i begge substantiver, markeres det ikke nærmere. Tilsvarende ses under *1.dag 4* forbindelserne ”hverken kunne se *dag eller dør*” = ikke kunne se noget som helst, henholdsvis ”hverken have *vej eller dag*” = sige noget uforstandigt. Desuden kan fra *1.del 4* nævnes forbindelsen *dom og/eller del* som en anden type angivelse: her henvises til omtalen under *1.dom 4*, hvor der blandt andet anføres forbindelsen ”eje hverken *dom eller del*” = ikke eje det allermindste. Der er oftest tale om substantiviske ordpar; dette bekræftes af et eksempel fra *flint 1*: ”være i *fyr og flint*” = være meget vred. Men også verber kan optræde på denne måde, for eksempel *flyve og fare* (jf. afsnit 1), endvidere fra artiklen *1.dele 2* handelsudtrykkene *bryde og dele, brække og dele* = blive enige om en pris (midt) mellem købers og sælgers. Sjældnere ses adverbier forbundet som ordpar, for eksempel i artiklen *der-om* forbindelsen *derom og derved* i sætningen: ”det var lige *derom og derved*” = det var tæt på, men ikke helt tilstrækkeligt, præcist eller lignende.

2.2 Tilnavne

Trykket bevares også i begge led i tilnavne, for eksempel ved brug af farveadjektiver i plantenavne: jævnfør artiklen *1.blå*: *blå drenge* (el.) *mænd*, *blå bodil* (el.) *ole* (om kornblomster mv.); tilsvarende i insektnavne som *blå jomfru* (om guldsmed), *blinde anderser* (om insekter som hestebremser mv.; jf. *1. blind*). Nogle af disse anføres i JO også som sammensætninger, for eksempel *blå-mand*, *blå-ole*. Formentlig er trykket også oftest bevaret på begge led i de navne, der anføres under *blinke-øje 1-2*: navnene *Ole Blinkeøje* og *Per Blund* brugt for den fiktive person ”Ole Lukøje”, henholdsvis *Skalle Blinkeøje* eller *Skalle Blingreøje* for fiskearten skalle, selv om der kan være ekstra betoning på (første stavelse i) tilnavnet.

3. Korte sætninger som faste forbindelser (sætningsfraseologismer)

3.1 "Almindelige" sætninger

Også talemåder i form af korte sætninger kan i JO anføres med understregning lige som faste forbindelser, for eksempel under *1.bi* sætningen: *de hvide bier sværmer*, som er en idiomatisk sætning med betydningen "det sner". Dialekterne har ikke en betegnelse *hvid bi* = snefnug. Det er kun i det nævnte idiom for en hel situation eller scene, denne betydning ligger implicit. I en talemåde under *1.bjerg-mand* er der i stedet tale om et fiktivt subjekt, bjergmanden, en "person", der indgår i helt normale sætninger med at "så havre", "drive med geder el. får". Men på grund af subjektets fiktive karakter må sætningen forstås overført: sætningerne *bjergmanden sår havre*, *bjergmanden driver med sine geder* og lignende beskriver luftens flimren på varme sommerdage. Ligeledes har under *1.blår* sætningen *konerne ryster blå* idiomatisk betydning, nemlig "det sner".

3.2. *det-* og *der-*sætninger

I nogle tilfælde kan man ikke angive et verbs betydning eller underbetydning med en infinitiv, men må bruge en finit form i en upersonlig konstruktion, for eksempel under verbet *dimle* 6 sætningen: *det dimler* = flimrer, henholdsvis under *2.fjante* 2 sætningen: *det fjanter for (nogen)* = vedkommende mister overblikket eller lignende. Desuden bruges konstruktionen med upersonligt subjekt i forbindelse med vejrangivelser, for eksempel under *1.blammer* sætningen: *det står i et blammer* (om voldsomt tordenvejr med lyn), og under *blæse* 1.2 sætningen: *det blæser varme ned*. En speciel brug ses under *1.flyve* 1, nemlig: *det flyver med vinden* = vinden skifter retning; her refereres altså til noget, der så at sige bestemmer vindens retning, ikke helt det samme, som der refereres til med *det* i standardforbindelser som *det blæser* og så videre. Videre bruges pronomenet *det* som formelt subjekt i sætninger som: *det er ikke derfor, men...*, der kan indlede en undskyldning for en ubehagelig meddelelse (jf. *derfor* 1), henholdsvis: *det var aldrig derom* = (det var der) ikke tale om. At også adverbiet *der* bruges som formelt subjekt, ses for eksempel under *1.blank* 1.4, sætningen: *der står blankt vand*; tilsvarende vedrørende en overført betydning: *der er blodpinde på en* = man er irriteret (jf. *blod-pind*). Flere eksempler end de nævnte fra afsnittene B, D og F gives i *Jysk Ordbog* i artiklerne vedrørende *det* og *der*, mere præcist 1.*det* 3.3 og 2.*der* 1.

4. Fraseoskabeloner

Mit materiale viser også enkelte eksempler på fraseoskabeloner, nemlig med i forbindelse med adverbierne *des* og *det* (og tilhørende *jo*) i sammenligninger med brug af komparativer: *des (mere) – des (bedre)*, *jo – des*, *det – det*. Eksempler, fra 1.*des* 2: *(d)es mere du spiser, (d)es tykkere du bliver*, henholdsvis: *jo hårdere pine, des snarere ende*; under 2.*det* ses sammenligningen: *det ”travlere” du har, det hurtigere bliver du færdig*. Se nærmere i bilag 4, hvor jeg for aktualitetens skyld har bevaret den dialektale udtale, blandt andet af sideformerne *is*, *es* = *des*, *i* = *jo*, for eksempel i en sætning vedrørende en piges valg af øringer: *i/jo større de bliver, des bedre klæder de dig*, henholdsvis angående en mands ringe udbytte af ophidselse: *i/jo mere han skældte ud, det/des mere grinede de*.

5. På grænsen til talemåder

5.1 Fast forbindelse – talemåde – overført betydning

I artiklen *dag-løn* vises eksempler på, at faste forbindelser kan anføres i kursiv i JO, for eksempel i opremssninger efter en definition (betydningsangivelse): *arbejde for dagløn, gå ud for en dagløn*. Denne notation anvendes ud fra et variationsprincip: understregning af alle faste forbindelser kan virke for massivt i teksten. Redaktøren har her ikke villet betegne det understregede udtryk: *få lagt til daglønnen* som en fast forbindelse eller talemåde, men nøjes med at betegne det som en overført betydning. I artiklen *hund 1.1.3* er det ved udtrykket ”*have en hund i rebet* = være beruset” anført, at der er tale om en fast forbindelse, men ikke, at det gælder en overført betydning, nemlig fra et tilsvarende udtryk med ordet *bjørn*: *have en bjørn i rebet* (og lign.) = ”gå slingrende, som om man har en bjørn i rebet”, brugt om tidligere tiders bjørnetrækkere ved markeder, derfor henvisningen til synonymet 2.*bjørn* 2 (= rus). I sidste eksempel under *hund 1.1.3*, nemlig ”*ikke have hunds ret* = ikke have ret til noget som helst”, er der derimod ikke tale om overført betydning.

5.2 Med potentiale som fast forbindelse med videre

Heller ikke ved *degn 1* tør redaktionen hævde, at de anførte forbindelser har status af talemåder, men nøjes med at betegne dem som overførte, for eksempel ”*få degnens part* = få den ringeste del”. Baggrunden er, at forbindelserne kun er

afhjemlet i en enkelt eller nogle få kilder, og at de pågældende kilder, for eksempel H. F. Feilbergs jyske ordbog (1886–1914), oftest kun anfører forbindelsen fra et enkelt sogn og ikke hævder, at den er en talemåde på den pågældende egn. Sandsynligvis har flere af forbindelserne været kendt i større områder og har dermed haft potentiale som talemåder, for eksempel ”han er *både vor degn og vor præst*”, om en fremtrædende mand i sognet, og den mere dystre: ”det bliver *både min præst og min degn* = det bliver min død”. Men JO har altså valgt den forsigtige tilgang at nøjes med karakteristikken *overført*.

6. Frasemlemmaer

Også de afsnit af JO, jeg har undersøgt denne gang, opviser mange eksempler på det, jeg kalder frasemlemmaer, det vil sige opslagsformer for ord, der kun optræder i faste forbindelser og ikke i andre kontekster (Arboe 2008: 10). Det gælder for eksempel substantivet *4.bisse*, der er dannet ud fra verbet *at bisse* = løbe skrækslagent af sted, om køer (jf. JO *6.bisse*), og som kun findes i forbindelsen *kaste bisse på* = på magisk måde få til at bisse. Ligeledes adjektivet *2.brå*, der har en interessant forbindelse etymologisk til det velkendte *brat*, og kun forekommer i forbindelsen *ikke i brå dage* = ikke foreløbig. De to næste frasemlemmaer i bilag 6 viser ord, der kun forekommer som genitiver og kun i faste forbindelser, for eksempel *til davredags* = til morgenmadstid eller lignende. Ved substantivet *filten.bruse* er det interessante igen især det etymologiske aspekt, her den mulige afstamning fra et hollandsk ord; forbindelsen *i filtenbruse* er antagelig dannet parallelt med *i filte* = i urede (jf. JO *2.filt*). Derpå følger et fiktivt stednavn *Fjerholm* og et tilsvarende *Fjerup*, kun afhjemlet i sætninger som: ”nu skal du *til Fjerholm*” henholdsvis ”*til Fjerup*”, der refererer til indholdet af *fjer* i *dyner* med videre og dermed bliver spøgende udtryk for at gå i seng. Videre er sammensætningerne *flytte.fart* og *flytte.færd* kun optegnet i forbindelser med verbet *få*, for eksempel *få flyttefart* = blive jaget bort (fra tjenesteplads mv.). Substantivet *flyve.træde* optræder kun i forbindelsen *komme i flyvetræde* (dvs. i skænderi) og mere sporadisk afhjemlet end det heraf afledte adjektiv *flyvetræde.agtig* (= stærkt uenig).

Til sidst gives et eksempel på, at også andre beskrivelser end ”kun i forbindelsen” kan signalere frasemlemma, ved *dag.flugte* således ”kun i upersonlig konstruktion”: *det dagflugter* = solen begynder at få magt. Endelig er artiklen *2.flin* anført, fordi den faste forbindelse her, *enten flin eller grin*, viser mulighed for udvidelse, nemlig med: *eller flap til begge ører*; dette kan ses som en bekræftelse på den i indledningen nævnte intuitive fornemmelse af, at forbindelser med mange led er mindre faste end forbindelser med få led.

7. ”Talemåde-lemmaer”

Denne gruppe kan betragtes som en undergruppe af frasemlemmaer, idet jeg ser talemåder som en type fraseologismer. Den er udskilt som selvstændig her, da der i JO optræder et vist antal artikler med formuleringen: *kun i talemåden...*, blandt andet de i bilag 7 anførte. Under *blind-spring* ses således talemåden: *Skam skulle springe blindspring, når man har øjne i hovedet*. Ved *bly-nagle* ses et eksempel på brug kun af overført betydning, idet til talemåden: *en af dem med blynagle igennem* ikke i *Jysk Ordbogs* materiale findes dokumentation for en genstand svarende til substantivet *blynagle*; ordet ses kun brugt i omtale af store lus, formentlig på grund af den (bly)grå farve. I bilag 7 vises endnu en specialitet, nemlig at enkelte ord kun kendes i eder, her substantivet *finken*, i forbindelser som *finken få mig* med videre. Med bilagets sidste eksempel vedrørende adverbiet *des* er vi på vej over i den sidste særlige gruppe, jeg vil nævne, etordsfraser (eller juxtapositioner); artiklen *2.des* samler to etordsfraser, *for-des-ene* og *des-ene*.

8. Etordsfraser (juxtapositioner)

Med etordsfraser betegner jeg de opslagsformer, der består af en sammenkædning af to eller flere ord, som udgør et frase, i JO markeret med bindestreger mellem de enkelte indgående ord (Arboe 2008: 5). Desuden markerer vi lemmaets hovedtryk, for eksempel på ord nummer 2 i *binde-|op-ærme* (= høstærme) og *binde-|på-øl* (= rem på plejl), henholdsvis på sidste ord i *flusi-|flæng* (= tilfældigt), mens vi ikke har så præcise oplysninger, at vi tør sætte trykstreg på sidste ord i *flyve-af-rik* (= vild pige).

Den næste opslagsform i bilag 8 giver et eksempel på en interessant omtolkning, nemlig fra adverbiet *end* (= endnu) til den ubestemte artikel *en* foran pronomenet *en*: frasemet *end-|en* omtolkes til *en-|en* og endda til en neutrumsform *et-|et*, for eksempel: *vi skulle gerne have et jet læs i dag* = endnu et læs korn kørt ind i dag. Med *fif-un-dørtig* illustreres, at et indlån fra nedertysk kan indgå i en selvstændig sønderjysk talemåde: *slå fif-und-dørtig* betyder ”gå usikkert, så benene slår X under en”, et udtryk, der ikke kendes i nedertysk.

9. Udvidede konjunktioner

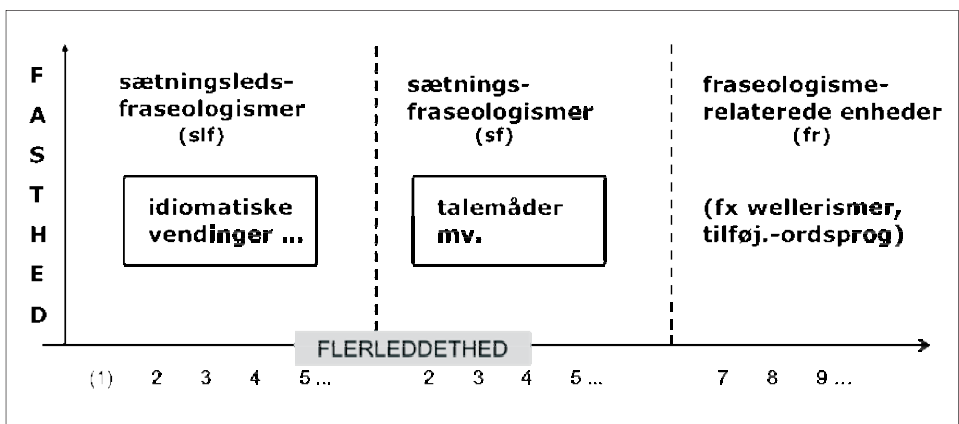
Også eksemplerne her er etordsfraser, men en særlig gruppe: konjunktioner udvidet med substantivet *sinde*, *sind* (= gang) henholdsvis *tid*, nemlig blandt

andet *dersom-en-|sinde*, *hvisom-en-|sinde*, *dersom-ensinden(n)s-tid*. Måske har man med sådanne udvidelser af konjunktionerne *dersom* og *hvis* søgt at understrege sætningens hypotetiske karakter; i hvert fald har de haft temmelig stor udbredelse i jysk. I tilknytning hertil må nævnes den lige så labile konjunktion (*i*)*hvisom-da*, der formentlig er sammenblandet med adverbiet *i-|ved-som-da* (= nu og da).

Alle ovenstående eksempler på, hvordan forskellige fraseologismetyper er repræsenteret i *Jysk Ordbog*, har bekræftet, at min tidligere opdeling er bredt anvendelig til karakteristik af denne væsentlige del af ordbogens indhold. Vi kan derudfra kaste endnu et blik på oversigtsskemaerne i indledningen.

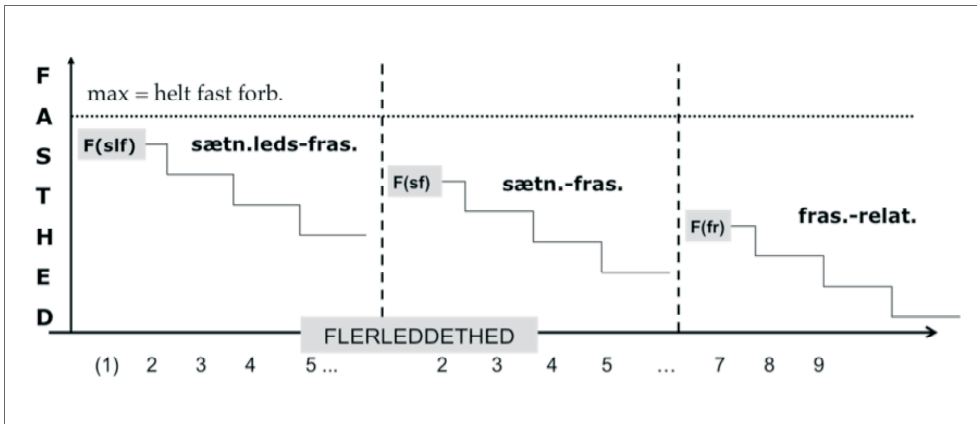
10. Nye fraseologismeoversigter

Som det fremgår af figur 1–2 i indledningen, placerer Lüger sætningsfraseologismerne til højre for sætningsledsfraseologismer i et koordinatsystem, der har flerleddethed ud ad x-aksen. Dermed siges indirekte, at sætningsfraseologismer har flere led end sætningsledsfraseologismer; men som vi har set, behøver dette ikke være tilfældet: også sætningsfraseologismer kan bestå af kun 2–3 led, for eksempel *det dimler* henholdvis *det flyver med vinden* (jf. afsnit 3 ovenfor). Hvis man følger Lüger, bør man dermed regne med en x-akse, hvor tallene 2–5... optræder *to gange*, hvilket naturligvis er uheldigt, eller rettere: umuligt i praksis. Det kan skitseres som på følgende figur.

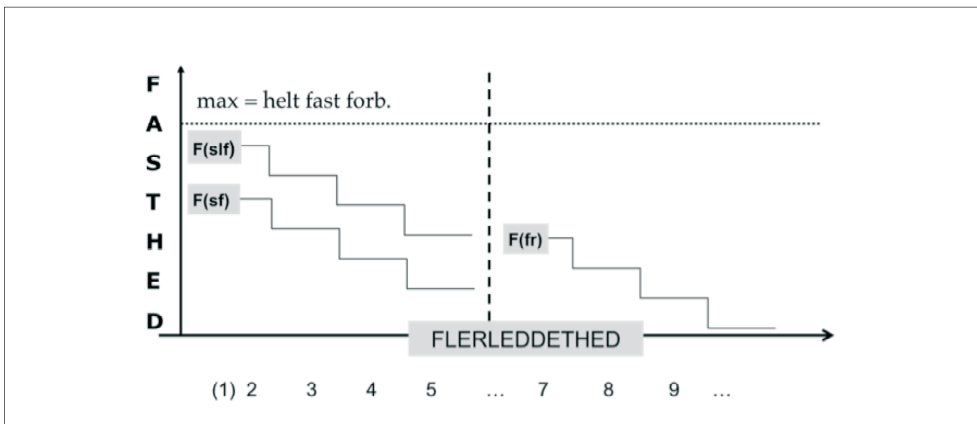


Figur 3. Udvidelse af figur 2 ud fra især afsnit 3 ovenfor

Lüger har ikke på x-aksen anført talværdier for antallet af led, så præcist er hans skema ikke; måske derfor er han ikke blevet opmærksom på problemet. Hvis man et øjeblik accepterer dette skema, kan man forsøge at indtegne grafer, der viser forbindelsers fasthed som en funktion F , som afhænger af antallet af led i en given fast forbindelse. Man når da måske frem til grafer som de i figur 4 skitserede – forudsat man i det hele taget kan angive, eller helst måle, forbindelsers fasthed så præcist, at det kan indtegnes i et koordinatsystem. I figur 4 betegner funktionen $F(\text{slf})$ fasthed af sætningsledsfrasesologismer, $F(\text{sf})$ fasthed af sætningsfrasesologismer og $F(\text{fr})$ fasthed af frasesologismerrelaterede enheder. Grafernes forløb afspejler tesen om aftagende fasthed med stigende antal led.



Figur 4. Fasthed som funktion af flerleddethed i et hypotetisk koordinatsystem



Figur 5. Fasthed som funktion af flerleddethed i regulært koordinatsystem

Men som nævnt kan man ikke have en x-akse med to intervaller betegnet 2–5..., de må og skal repræsenteres i ét interval på akse. Det vil sige de to grafer F(slf) for sætningsleds- og F(sf) for sætningsfraseologismer skal placeres i samme interval, for eksempel som i figur 5.

Som antydnet giver også markeringen ud ad y-aksen problemer, nemlig med at måle begrebet ”fasthed” mere præcist. En konklusion her til sidst må være, at et koordinatsystem kan være udmærket til at påpege nogle af forholdene ved fraseologismerne, men mindre egnet til forsøg på mere præcise angivelser af deres ”fasthed” med videre.

LITTERATUR

- Arboe, Torben, 2008: Fraseologiske enheders indplacering i Jysk Ordbog. I: Nordiske Studier i Leksikografi 9, red. av Ásta Svavarsdóttir et al. Reykjavik. S. 1–18.
- Feilberg, H. F., 1886–1914: Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål. København. Jysk Ordbog. Aarhus. <http://www.jyskordbog.dk/>
- Lüger, Heinz-Helmuth, 1999: Satzwertige Phraseologismen. Wien.
- Malmgren, Sven-Göran & Sköldberg, Emma, 2010: Placeringen av idiom i ordboksartiklar. Ett mikrostrukturellt problem. I dette bind.
- Palm, Christine, 1995: Phraseologie. Eine Einführung. Tübingen.

BILAG 1: Tryktabsforbindelser : verbum + adv. (el. præp.-forb., sjældent subst.)**binde verb**

2) = tøjre (dyr) || binde ¹ind. a) = sætte dyr på stald

3) = samle og bundte til neg mv

3.1) strå til neg, alm. kaldt binde ¹op

3.2) neg til kærve || binde ¹ind = køre korn hjem

3.3) halm til knipper: binde ¹op, binde ¹af

3.4) træsko til salg kan bindes ¹op, spegefisk bindes ¹ind i knipper

6) = strikke || binde ¹af = afslutte stykke strikkearbejde

14) i faste forb. med adv. el præp.

14.1) binde ¹af: a) bet. 3.3; b) bet. 6; c) = snøre af (ved gambundt); d) = kastrere

14.4) binde ¹ind (vedr. dyr, strå): a) bet. 2; b) bet. 3.2, 3.4

14.5) binde ¹op (vedr. strå mv.): a) bet. 3.1, 3.3, 3.4; b) = klargøre væv; c) afkorte reb; d) binde halen op (på nogen) = varte op → overf.: snyde

blæse verb

1) om vind, luftstrømning

1.1) || i tryktabsforb.: ... blæse ¹op = blæse kraftigere

1.2) (vind transporterer): ... det blæser varme ned = blæser varmt

2) = puste

2.2) i tryktabsforb.: blæse ¹op = puste luft i – (i overtro:) blæse lås op = åbne lås ved at puste på den på særlig måde

2.3) i andre faste forb. (med obj el præp-obj): ... blæse (et dyr) = kurere på særlig måde – (i overtro:) blæse øjne på kort, magisk, under kortspil – blæse (på) noget ... (overf.): få nok (el. noget) at blæse på = få uheld, modgang

4) = spille på blæseinstrument – (overf., m overg til betydn 6) blæse en et stykke, en lang march el. lign. = afvise, være ligeglad med || faste udtryk for musikindslag under bryllup: blæse ¹ind = spille som velkomst – blæse nogen på kirkedøren = spille indtil man kommer dertil – blæse til bords – blæse over bord(et) = spille under middagen – blæse til gave = signal til gaveaflevering || andre faste forb: blæse ¹op = spille op – blæse (nogen) sammen = til samling – blæse ¹ud = signal til, at køerne skal fra stalden ud til hyrden

6) (overf) blæse på (el. ad) = se stort på

7) frembringe luftstrøm vha blæsebælg etc. || faste forb.: blæse ¹op = få esseild til at flamme op – blæse hits på ... så jernet i essen bliver rødglødende

²fly verb

1) = give, række, overdrage; sende || faste forb.: fly hånd(en) = give hånd, hilse –

fly ¹hen a) = sende (uld, garn) til forarbejdning (på spinderi, hos væver el farver) –

b) = begrave afdød – fly til jorde = begrave – fly ¹om, ¹rundt = sende rundt (ved bordet) – fly ¹op = række, forke (hø) op (på læs, i lo) – fly ¹til = bistå, bidrage med – fly ¹ud = udstyre brud

4) = lave, gøre (i videste betydning); putte, stikke (i), etc || (spec.) fly ¹hen, ¹i, ¹ind = (hen-)sylte [oversættelseslån < tysk *einmachen*]

5) fly ¹af, fly ¹til (sj. blot fly) = mishandle; ødelægge; svine til [vist egtl ironisk < betydning 2 (= reparere, istandsætte)] – overf: fli en ¹af med munden = skælde ud; fli ¹af i bladet = rakke ned i avisen || ofte anv refl: fly sig (¹af, ¹til) = svine sig til, tive sig etc

flyve verb – m sideflyve, fløje

1) = rigsm (om fugle mv) || i faste forb: flyve 'op = lette (om fugl) – (hertil, som subst. :) flyv 'op = navn på børneleg || (spec. :) det flyver med vinden = vinden er ustadig, skifter ofte retning

2) = bevæge sig hurtigt; ... styrte af sted || i tryktabsforb med præp./adv.: flyve over 'ende = falde forover – flyve i 'flint – flyve 'i (noget) = kaste sig over (noget); arbejde hurtigt og sjuksket med (noget) – flyve i 'hovedet af (nogen) = angribe – flyve 'om = flytte rundt, skifte bopæl – flyve 'op = fare op, blive hurtigt vred – flyve 'på (nogen) = angribe – flyve 'til (at gøre noget), flyve 'til den = skynde sig meget, forhaste sig || andre faste forb: flyve og fare = skynde sig etc. – flyve med -grågæssene (el. -vildgæssene) (= forsvinde, blive borte)

danske verb

1) danske 'op = bruge stærke (danske) ord, bruge mund [jf. *svenske x*]

2) danske 'ud = forklare, udlægge

holde verb

22) holde 'ad = blive ved

43) holde 'ved = a) holde godt fast i/på; overf: stå fast på (mening) – b) klæbe fast til, hænge ved – c) fortsætte; holde sig

blive verb

1) = forblive || faste forb. (ud over de fra rigsm. mest kendte), med bibeholdelse af tryk: ... 'blive hjemme = ikke spille med – 'blive godt / det samme = være lige meget – 'blive ved = ikke ske mere – 'blive ved noget = holde sig til, ikke opgive
6) faste forb. (m tryktab): blive 'henne (i noget) (= kvæles i det) → henne – blive i mellem = blive uenige – blive 'ved = blive drægtig

BILAG 2: Forbindelser med bevaret tryk

BILAG 2.1. ORDPAR

blår subst ... 1) = affald ved skagning el. især hegling af hør || faste forb.: enten det så går i hør eller blå = koste hvad det vil

dag subst 4) = daggry; dagslys || i faste forb.: ... hverken kunne se (el. kende) dag eller dør: hvor det er bælgmørkt – hverken have → vej el. dag, om uforstandig tale –

del subst ... 4) = ting, genstand – dom og/eller del → 'dom 4 – lod og/el. del → lod x

dele verb ... 2) (ved handel) = enes om pris mellem købers og sælgers || også i faste forb m sa bet: bryde og dele – brække og dele – skifte og dele – skille og dele

der'om adv || der'om og der'ved = usikkert, med uvist resultat; lige ved, knap nok

dom subst ... 4) dom og/eller del = ting, genstand; (*der var*) *ikke den dom el. del, han ikke måtte se* – *hun ejer hverken dom el. del* (= ikke det allerminde)

flint subst 1) = rigsm (mineralet) – oftest i forb., der også er kendt i rigsm, fx *hård som flint; fare, flyve, springe i flint*. || (spec. i forb.) fyr og flint. *det går som fyr og flint* = stærkt, hurtigt; *være i fyr og flint* = meget vred

BILAG 2.2. TILNAVNE MV.

blind adj 1) = som ikke kan se || i faste forb. m subst: blinde → anderser (= bremser, insekter af arten klæg) – blinde Bertel → blinde bertel (= dårligt seende person)

blå adj ... || blå dreng / seddel = femdalerseddel – blå -drenge = plantenavn – blå jomfru = guldsmed (insektet) – blå karle = gendarmer (slutn. af 1800-t.) – blå mænd

/ blå·mand, om forsk. blå blomster || blå bodil / blå·bodil subst = blå kornblomst – blå ole / blå·ole = blåmunke

blinke·øje subst 1) person || Ole Blinke·øje = ... Lukøje // også kaldt Per Blund // 2) Skalle Blinke·øje / Blingre·øje = fisken skalle

BILAG 3: Korte sætninger anført som faste forbindelser

BILAG 3.1: ALMINDELIGE SÆTNINGER

¹**bi** subst – (spec. / overf.:) i forb./talemåde: de hvide bier sværmer (el. flyver) = det sner

bjerg·mand subst – 1) = overnaturligt væsen || bjergmanden sår havre; bjergmanden driver (med) hans geder (el. får); bjergmandens køer (el. stude) bisser: om dirrende luft på varme sommerdage

¹**blår** subst 1) = affald ved skagning el. især hegling af hør || faste forb.: ... konerne ryster blå = det sner

¹**dag** subst 4) = daggry; dagslys || i faste forb.: dagen er i skorstenen = det er lyst

BILAG 3.2: DET-/DER-SÆTNINGER

dimle verb ... 6) det dimler = det flimrer (om luften på varme dage)

²**fjante** verb ... 2) det fjanter for nogen = vedkommende kan ikke overskue, magte situationen

¹**blammer** subst ... 2) = kornmod (dvs. fjerne lyn) el. andet flakkende lys || det står i ét blammer = himmel og jord står i ét (pga. voldsomt tordenvejr)

blæse verb ... 1.2) (vind transporterer:) det blæser varme ned = blæser varmt

¹**flyve** verb 1) || (spec.:) det flyver med vinden = vinden er ustadig, skifter ofte retning

der·for adv 1) = af den grund, årsag. – (spec. i undskyldning forud for ubehagelig meddelelse:) det er ikke derfor, men (etc.)

der·om adv. || (spec.:) det var aldrig der·om = (det var der) ikke tale om, på ingen måde

¹**blank** adj ... 1.4) = klart, rent ... || der står blankt (vand), noget står/går/er blankt (af vand): udtryk for oversvømmelse mv.

blod·pind subst = blodfyldt, endnu ikke udvokset fjer (under fjertab) || (overf.:) der er blodpinde på én = man er irriteret, nærtagende – være i blodpinde = d.s.

BILAG 4: Fraseokabeloner: des/jo – des (+ komparativ); det/jo - det (+ komparativ)

¹**des** adv. – med sideformerne **es**, **is**.

- 2) des (mere) des (bedre), jo (mere) des (bedre) (og tilsvarende med andre komparativer) = rigsm. *is 'mi·r do è'r*, *'is 'tykker do 'blyw'wer* = des mere du spiser (egl.: æder), des tykkere bliver du. ¹AEsp.VO. *ju 'ho·rə 'pi·n - des 'snårə 'æj* = jo hårdere pine, des snarere ende (dvs. desto hurtigere er den overstået). ^oGosmer. *i større di blywe des beje vil di kleh* = jo større de (dvs. øreringene) bliver, des bedre vil de klæde (dig). Thomaskjær.BH.6.

²**det** adv. – *de*

- 2) det/jo/–i (større etc.), det (bedre etc.) = jo ... des ... [spredt i NVJy; spor. på Djurs; jf. ²des] *de trånter do håer*, *de snårer blywver do fær* = jo mere du skynder dig, des snarere bliver du færdig. Thy-N. *i 'mi·r han skjælt 'úð*, *de 'mi·r 'greñt di* = jo mere han skældte ud, des mere lo de. ^oTorsted. JSøe.TB.14.

BILAG 5: På grænsen til talemåder**BILAG 5.1: FAST FORBINDELSE / TALEMÅDE / OVERFØRT:**

dag·løn subst. = rigsm.; især i forb. *gå (ud) / arbejde for (en) dagløn*, *arbejde* (mv.) i *dagløn* ... || (overført:) få lagt til daglønnen (med varianter) = få prygl, skarp kritik mv. [spor. i Vends og Fjends]

hund subst

1.1.3) i faste forb. med verb.: have en hund i rebet = være beruset [syn.: @bjørn 2] – have en lykke / være så glad som en enøjet hund el. lign. = være (meget) uheldig, ked af det. *han er så glad som en enøjet hund, som har mistet halen.* ... – ikke have hunds ret = ikke have ret til noget som helst

BILAG 5.2: MED POTENTIALE SOM FAST FORBINDELSE MV.

degn subst ... 1) = rigsm. ... – overført: *få degnens part* = få den ringeste del.

°Darum. – *give nogen (kaffe) i degnens ende*, spøgende: vende koppen om og skænke i den hule fod. °Darum. – *han slap med degnens offer* = fik det ene stik af de to i trekort. °Darum. – *det bliver både min præst og min degn* = det bliver min død. Fanø. – *han er både vor degn og vor præst*, siges om en fremtrædende mand i sognet. AEsp.VO. – *det er ligeså meget som at være Degn på Landet* (dvs. det rene ingenting), kan man sige til en, der gerne vil prale med, hvad han er. °Bov. – *det går fra præsten til degnen* = det går fra Herodes til Pilatus. °Bov.

BILAG 6: Frasemlemmaer

¹bisse subst [< ⁶bisse verb (om køer mv)] – kun i forb. kaste bisse på (ko) = gøre bissegal (ved magi, hekseri).

²brå adj [< gl. *bradh* = hurtigt, egl sa ord som *brat*] – kun i forb. ikke i brå dage = ikke foreløbig, ikke med det første

²daller subst – kun i forb tage, komme til dallers = komme af sted, (spec.:) stikke i løb, tage flugten

davre·dag subst – kun i forb. til davredags = til det tidspunkt, hvor man spiser davre

filten·brase subst [mul < holl *viltten* = af filt, ³*bras* (om tovværk)] – kun i forb. i én filten·brase = stærkt i urede, helt sammenfiltet (om garn)

Fjer·holm steds (fiktivt) – tilsvarende: Fjerup ... [jf *Gåsekær, Hvilsted, Sovstrup*] – kun i flg spøgende forb.: til Fjerholm = i seng: *Nu skal du til Fjerholm, siges til søvnigt barn*

flytte·fart subst – tilsvarende: flytte·færd, flytte·sjov – kun i forb få flyttefart = komme af sted i en fart; blive jaget bort

flyve·træde subst [jf *flyvetræde·agtig* adj, spredt] – kun i forb komme i flyvetræde = komme i voldsomt skænderi

dag·flugte verb – kun i upersonlig konstruktion: det dagflugter = solen begynder at få magt, smelter øverste lag af sneen

²flin subst – m sidef flind, flint – kun i forb enten flin el. grin (evt +: *el. flæb/flab* ... *til begge ører*) = enten den ene yderlighed eller den anden

BILAG 7: "Talemåde-lemmaer"

bjørne·ast subst – kun i talemåden: *det forslår ikke mere end myg i en bjørneast* = lidet el. intet

blind·spring subst. – kun i talemåden: *Skam skuld spring blindspring, nær en haar Ywen i æ Hue* (= ... når man har øjne i hovedet)

bly·nagle subst – kun (overført) i flg. talemåde: *det var en af dem med en blynagle igennem, dvs. en rigtig stor lus.*

¹fis·fader subst – kun i flg. talemåde (m var): *fisfader lugter selv først, siger børnene gerne til den af deres lige, som beskylder dem for, at de fiser*

flinne·grød subst – kun i flg. talemåde: *Han har nok spist flinnegrød af en flannegryde*, om lattermild person (< flinne = fnise, små-le; jf flannie = skrupgrine, fjante)

finken subst [mul < fanden, i tilslutn t finke 2] – kun i eder (i forb m konjunktiv + mig): *finken få mig, finken hule mig*

²des adv – m sidef dys; svækket til *es, as* [vel opr sa ord som ¹des] – kun i forb: *for-des-ene*, (sj) *des-ene* = af den grund alene – (med sidste del af den enklitiske forb opfattet som vbs af verbet *se*:) *får æ se·en = bare for at se, dvs. uden ærinde* SønJy (F)

BILAG 8: Etordsfraser

binde-¹op-ærme subst = høstærme, overtræksærme, til brug for piger, når de binder korn til neg; også: *binde-ærme 2*

binde-¹på-øl subst [< øl = rem] = forbindelsesrem, surrerem på plejl; også: *binde-øl*

flus-i-¹flæng adv – m sidef *fus-i-¹flæng*, i *flus* og *flæng* [1. led af uvis opr (mul = flus, el < fluks)] = tilfældigt, som det bedst kan

flyve-af-rik subst [< rik = pind, som høns sidder på om natten] (overf) = vild, flagrende pige

end-¹en pron. – el (i to ord) *end ¹en* udtale i neutr: *et¹jet, æt¹jit* etc

[1. led < ¹end, men oftest omtolket til ³en] = endnu én/ét; én/ét mere

fif-un-dørtig subst [< nedertysk *fief-un-dörtig* = 35, men den særlige anvendelse kun afhj i det danske sprogområde; spredt i SønJy] – især i forb. *slå fif-un-dørtig* (om ben el person) = så benene ekser under vedkommende (pga træthed, fuldskab mv); jf romertallet XXXV

BILAG 9: Udvidede konjunktioner

dersom-en-¹sinde konj – m sidef *dersom-en-¹sind*, *dersom¹sind*, *dersom¹sinds* [*<sinde x*, tidl brugt som alternativ til *dersom*, desuden forstærkende (fx i trusler) el spøgende; jf *hvis-som-en-¹sinde*] = *dersom* (engang), *hvis* (engang)

dersom-ensinde(n)s-¹tid konj – m sidef *dersom-sindens-tid* = *dersom*, *hvis*

dersom-en[s]-¹tid konj – [mul < *dersom-ensinde(n)s-tid*] = *dersom*, *hvis*

hvis-som-en-¹sinde konj – m sidef *hvis-som-¹sinde(s)* [vist dannet som yngre parallel til *dersom-en-¹sinde*; sidef mul påvirket af *hvis-en(s)¹tid*] = *hvis*, såfremt

(i)hvis-som-da, **(i)hvis-som-en(d)da** konj, sideformer under *hvis-som* konj [... brugen af den almengørende forstavelse *i-* (< glda langt e) synes fremmet ved lydligt sammenfald med adv *i'ved-som-da* = nu og da; (konj:) medens, da] = *hvis*, såfremt